

УДК 159.923.2

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ДЕФІНІЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

О. А. Жирун*кандидат психологічних наук,**доцент кафедри психології і педагогіки**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут»*

У статті висвітлено особливості професійного становлення майбутніх фахівців. Також розглядається зв'язок професійного становлення з рефлексією особистості. У зв'язку з цим окреслено семантичний простір категорії «рефлексія». Виявлені психологічні умови, що сприяють професійному становленню під час навчання у вищому навчальному закладі. Визначено труднощі професійного становлення особистості, що можуть бути вирішені за допомогою рефлексії.

Ключові слова: професійне становлення особи, рефлексія.

Актуальність дослідження професійної рефлексії обумовлена існуючим протиріччям між вузькопредметною спрямованістю освіти, не завжди орієнтованою на розвиток соціальної мобільності, особового потенціалу, здібності до рішення проблем власного життєвого і професійного розвитку, і соціальною потребою в особистісно-професійному розвитку.

Будь-яка професійна діяльність представляється людині у формі нормативно схваленого способу дії. У процесі оволодіння професією нормативний спосіб перетворюється на індивідуальний спосіб діяльності. Внутрішнім аспектом оволодіння професійною діяльністю є формування психологічної системи діяльності на основі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їх реорганізації, реструктурування, виходячи з цінностей і мотивів діяльності. А в свою чергу, потреби, інтереси та цінності особистості є вихідними для формування психологічної системи професійної діяльності.

Професійне становлення – це формування нових психологічних структур, що, поєднуючись у цілісну систему, регулюють діяльність. Формування відбувається не шляхом трансляції узятих із професійного середовища конструктів, а формуванням індивідуальних специфічних новоутворень.

Структуру і характер психологічних компонентів професійної діяльності описують багато дослідників. Так, В. І. Чірков виділяє два основних підходи у питанні про новоутворення в процесі професійного становлення особистості. Один із них можна визначити як традиційний, а другий – системо-генетичний (П. К. Анохін, Б. Ф. Ломов,

Д. О. Ошанін, В. О. Конопкін, В. Д. Шадріков). Традиційний підхід побудований на аналітичній концепції: професійне навчання здійснюється через передачу професійних технологій, знань, формування навичок та умінь. Професійне ж навчання в межах системо-генетичного підходу визначається як формування психологічної системи діяльності.

В. Д. Шадріков припускає, що професійна підготовка і розвиток призводять до формування психологічної системи діяльності. При цьому відбувається:

1) формування мотивів професійної діяльності (формування особистісного змісту діяльності); трансформація загальних мотивів особистості в трудові мотиви; зміна абсолютної і відносної значимості окремих мотивів; зміна структури мотивів; зміна в ієрархії професійних мотивів (В. Д. Шадріков вводить поняття «дрейф» мотивів, припускаючи, що на різних етапах професіоналізації різні мотиви стають провідними);

2) когнітивне освоєння діяльності (формування уявлень про результат і динамічну структуру професійної діяльності);

3) формування інформаційної основи діяльності;

4) формування блоку прийняття рішень (відбувається формування схем, алгоритму прийняття рішень у різних аспектах професійної діяльності);

5) формування професійно важливих якостей;

6) формування індивідуального стилю діяльності [8].

М. М. Нечаєв припускає, що в процесі

професіоналізації два напрями, в яких здійснюється присвоєння професійної діяльності: у напрямі формування і розвитку професійної індивідуальності (утворення комплексу спеціальних знань, умінь і навичок), і в напрямі формування і розвитку особистості в цілому, тобто прилучення до соціокультурного досвіду професії і суспільства, вироблення комплексу якостей, що сприяють розвитку професійної самосвідомості, соціальної і творчої активності. Єдність цих двох аспектів розвитку означає гармонійне з'єднання особистісного й індивідуального розвитку професіонала. Для професіонала як індивіда характерне ствердження себе як фахівця, а для професіонала-особистості характерна готовність до подолання професійних стереотипів, до саморозвитку і розвитку професії

За А. К. Марковою професіоналізм може бути описаний через співвідношення стану мотиваційної (професійні цінності, професійні домагання і мотиви, професійне цілепокладання) й операційної сфери (професійна самосвідомість, професійні здібності, прийоми і технології як складові професійної майстерності).

Концепція Л. М. Мітіної побудована на ідеї цілісності, єдності особистісного і професійного розвитку людини, внутрішньому середовищі особистості. Активності та потребі в самореалізації віддається пріоритет як джерелу професійного розвитку. Об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу людини в професійній діяльності є інтегральні характеристики особистості: спрямованість, компетентність, емоційна та поведінкова гнучкість. Кожна інтегральна характеристика являє собою певну комбінацію необхідних особистісних якостей, істотних для успішної дії в межах тієї або іншої професії. Фундаментальною умовою розвитку особистості професіонала є усвідомлення ним необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу і пошук нових можливостей самоздійснення в праці, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості.

Із зазначених точок зору чітко простежується висновок, що ключовим механізмом професійного становлення є формування професійної свідомості і ключових особистісних утворень, зокрема моральної свідомості індивіда.

Отже, професійне становлення може бути описане через три складові: когнітивну – професійні знання і професійні переконання; емоційну – емоційно-оцінне відношення до професійних переконань і знань; поведінкову.

Існує декілька проблем, що виникають при професійному становленні особистості: 1) труднощі професійного самовизначення; 2) труднощі професійної персоналізації; 3) труднощі самоорганізації. Ці проблеми можуть бути вирішені саме за допомогою рефлексії.

Вивчення досліджень, присвячених сутності рефлексії, демонструє, що в сучасній науці немає єдиного вичерпного розуміння цього феномену. Це призводить до багатозначності трактувань поняття рефлексії і багатоплановості розуміння цього явища.

Так спочатку рефлексія розглядалася як філософська категорія (В. П. Зінченко, Е. В. Ільєнков, М. К. Мамардашвілі). З рефлексією тісно пов'язані проблеми символу, знаку, мови, тексту та їх трактування. У цьому аспекті цінні роботи Г. Х. Гадамера, М. М. Бахтіна.

Вивченню психологічних механізмів професійної рефлексії присвячені роботи А. В. Брушлинського, А. О. Деркача, С. Ю. Степанова, С. Л. Рубінштейна. Обґрунтування застосування рефлексії у сфері педагогіки розроблялися в роботах Ю. В. Громико, В. В. Давидовим, В. В. Краєвським, Г. П. Щедровицьким. Застосування рефлексії у педагогічній практиці викликало необхідність досліджень етичних і моральних проблем вибору рефлексії (В. А. Лефевр, А. С. Шаров), структури і методів опанування рефлексією (Н. Г. Алексєєв, О. С. Анісімов, И.С. Ладенко та ін.), що дозволяють зробити її доступним практичним засобом для широкого загалу у будь-якій професійній діяльності.

Якщо ми говоримо про рефлексію в професійній діяльності, то, на нашу думку, рефлексію слід розглядати інтеграційно: і як усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню; і як процес усвідомлення суб'єктом своєї діяльності; і як діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини.

Виходячи з цього можна говорити про те, що рефлексія переважно використовується в чотирьох основних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному.

У перших двох аспектах досліджуються колективні форми діяльності та спілкування, а

в останніх двох – індивідуальні форми прояву мислення та свідомості.

Для представників кооперативного аспекту вивчення (Н. Г. Алексєєв, В. В. Рубцов, Г. П. Щедровицький) роль рефлексії полягає в розвитку взаємних стосунків, а необхідність у рефлексії виникає при бажанні передати інформацію партнерові по вирішенню проблеми.

У комунікативному аспекті (І. Є. Берлянд, М. М. Гуткіна, Л. А. Петровська, А. В. Петровський, Є. В. Смірнова і А. П. Сопіков) увага акцентується саме на процесі взаємодії між партнерами, а рефлексія трактується як усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню.

Інтелектуальний аспект рефлексії (Н. Г. Алексєєв, Л. Л. Гурова, В. В. Давидов) розглядають рефлексію як уміння суб'єкта виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією власні дії.

В особистісному аспекті вивчення рефлексії наголошується на рефлексії як інтегративному процесі перетворення «Я» у неповторну цілісність.

З позицій професійного становлення в першу чергу акцентується увага на розвитку особистісної, потім соціальної і лише потім інтелектуальної і кооперативної сторони рефлексії, оскільки особистісна рефлексія це обов'язковий механізм розвитку професійної ідентичності як механізму становлення особливого «Я» в системі інших «Я».

Рефлексія - динамічне утворення, і різні рівні розвитку рефлексії формують різні рівні професійного становлення особистості. Саме тому розвиток рефлексії у студентів у процесі їх навчання матиме важливе значення для їх подальшої кар'єри і професійної адаптації.

Функції рефлексії мають безперечне значення для професійного становлення і розвитку.

Враховуючи наведене вище, ми вважаємо, що рефлексія повинна бути присутня у ключових компетенціях, якими повинен володіти випускник вищого навчального закладу для ефективного професійного становлення, представлених у роботах А.В.Хуторського [14]:

1) *ціннісно-смілова компетенція* – компетенція в сфері світогляду, пов'язана з ціннісними орієнтирами, здатністю бачити й розу-

міти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, уміти вибирати цільові й значеннєві настановлення для своїх дій і вчинків, приймати рішення. Результатом сформованості даної компетенції можна вважати вміння самовизначатися в ситуаціях навчальної й іншої діяльності, тобто ця компетенція забезпечує механізм самовизначення. Від неї залежить індивідуальна освітня та професійна становлення й життєдіяльності особистості в цілому;

2) *загальнокультурна компетенція* – коло питань, стосовно яких випускник вищої школи повинен бути добре обізнаний для подальшої професійної діяльності. Це особливості національної й загальнолюдської культури, духовно-моральні основи життя людини й людства, окремих народів, культурологічні основи соціальних, суспільних явищ і традицій;

3) *навчально-пізнавальна компетенція* – це сукупність компетенцій студента в сфері самостійної пізнавальної діяльності, що містять у собі знання й уміння цілепокладання, планування, аналізу, безпосередньо рефлексії, самооцінки навчально-пізнавальної діяльності;

4) *інформаційна компетенція*, що забезпечує навички осмислення інформації необхідні для подальшої професійної діяльності;

5) *комунікативна компетенція*, що включає навички взаємодії у групі, володіння різними соціальними ролями в колективі;

6) *компетенція особистісного самовдосконалення* спрямована на освоєння способів фізичного, духовного й інтелектуального саморозвитку та емоційної саморегуляції.

Таким чином, представлені міркування дозволяють зробити наступні висновки, що попри розмаїття підходів у вивченні рефлексії, ця якість є універсальною та професійно важливою, і детермінує будь-яку діяльність. Це, в свою чергу, вимагає особливої уваги до організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вульфів Б. З., Харькин В. Н. Педагогика рефлексии / Б. З. Вульфів, В. Н. Харькин. – М. : Магистр, 1995. – 111 с.

2. *Джиги Н. Д.* Рефлексия и образование / Н. Д. Джига // Высшее образование сегодня. – № 7. – 2009. – С. 38-43.
3. *Карпов А. В.* Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М. : Изд-во ИП РАН, 2004. – С. 24.
4. *Растянников А. В., Степанов С. Ю., Ушаков Д. В.* Рефлексивное развитие компетентности в совместном творчестве / А. В. Растянников, С. Ю. Степанов, Д. В. Ушаков. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – С. 20-40.
5. *Семенов И. Н., Степанов С. Ю.* Психология рефлексии : проблемы исследования / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 75-81.
6. *Сторожакова Е. В.* Инновационные формы обучения в практике духовно-нравственного образования студентов / Е. В. Сторожакова // Известия кафедры педагогики Педагогического института Южного федерального университета. – Ростов н/Д: Булат, 2010. – С. 145-162.
7. *Хуторский А. В.* Ключові компетенції та освітні стандарти / А. В. Хуторський // Інтернет-журнал «Ейдос», 2002. – Режим доступу : <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>
8. *Шадриков В. Д.* Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 231 с.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2012 р.